

Δ΄

ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η δημοκρατία, ουσία κάθε πολιτεύματος

Ο χωρισμός κοινωνίας και κράτους αποτελεί έναν χωρισμό του ανθρώπου από τον ίδιο τον εαυτό του: Ζει σε δυο βασιλεία. Αυτό έχει ένα βαθύτερο αίτιο, που ο Μάρξ το λέει «άποξένωση» και το εντοπίζει στην εργασία, ή όποια, αντί νάναι ή ελεύθερη συνειδητή δραστηριότητα που αξίζει στον άνθρωπο, είναι μια δουλεία. Πριν όμως στραφούμε σε αυτή την ανθρωπολογική ανάλυση, θα εξετάσουμε το πολιτικό ιδεώδες του, όπως αναδύεται στην *Κριτική του έγγελιανού πολιτικού δικαίου* το 1843, το οποίο απαιτεί την άρση αυτού του χωρισμού. Μετά θα δοῦμε πῶς ἀνάγει την αλλοτρίωση στην σφαίρα τῆς ἐργασίας τὸ 1844. Τέλος, θα δοῦμε πῶς –ἐν ὄψει τῆς καθοριστικῆς ιστορικῆς ἐμπειρίας που ὑπῆρξε ἡ Κομμούνα τοῦ 1871– ἐντάσσει τὴν χειραφέτηση ἀπὸ τὴν ἐργασία, δηλαδὴ τὴν ἄρση τῆς αλλοτρίωσης, στὸ πολιτικὸ ιδεῶδες του.

Πολλές φορές παρουσιάστηκε ὁ Μάρξ ὡς ἕνας δημοκράτης που ἄλλαξε γνώμη. Τὸ 1843, στὴν *Κριτικὴ τοῦ έγγελιανού πολιτικού δικαίου* ἦταν ἀκόμη «ἀστὸς δημοκράτης», λένε, κι ὕστερα ἔγινε θεωρητικὸς τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς. Ὡστόσο, εἶναι σαφές ὅτι τὸ 1844 ἀναμένει ἤδη μιὰ προλεταριακὴ κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν παύει ποτὲ νὰ εἶναι δημοκράτης. Ἰσα ἴσα ἡ ἀνάλυσή του τῆς Κομμούνας δείχνει πόσο πολὺ δημοκράτης εἶναι τὸ 1871, ἀλλὰ ἐξηγεῖ καὶ πῶς νοεῖται μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία –πιὸ δημοκρατικὴ ἀπ’ τὴν «ἀστικὴ»– δίχως χωρισμὸ κοινωνίας καὶ κράτους.

Στὴν *Κριτικὴ τοῦ έγγελιανού πολιτικού δικαίου* ὑπάρχει ἡ μιὰ πολὺ ὠραία καὶ βαθειὰ υπεράσπιση τῆς δημοκρατίας. Ὁ Μάρξ ἀντιπαραθέτει τὴν δημοκρατία στὴν μοναρχία καὶ προσφεύγει στὸ διαλεκτικὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο γιὰ νὰ τὴν υπερασπιστεῖ. Ἡ μοναρχία εἶναι ἀντιστροφή τῆς σχέσης ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, δηλαδὴ πάσχει ἀπὸ ὑπερβατικότητα –αὐτὴ ἡ μετάβαση ἔχει ἐξηγηθεῖ παραπάνω–, γιὰ τὴν «ὑπάγει» τὸ ὄλον στὸν ἕναν του τρόπο ὑπαρξῆς, δηλαδὴ τὴν ὑπὸ εὐρεία ἔννοια κοινωνία, τὸν λαό, στὴν πολιτικὴ, που εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις του, ἕνα ἐκ τῶν κατηγορημάτων του.

Δὲν ὑπάγει ἀπλὰ τὸ ὄλο στὸ μέρος, ὅπως κάθε πολίτευμα μὴ δημοκρατικὸ. Αὐτὴ ἦταν ἡ κριτικὴ τους ἀπὸ τὸν ὀλλανδὸ δημοκράτη φιλόσοφο τοῦ 17 αἰῶνα Σπινόζα (B. Spinoza, 1632-1677), που ἀπέρριπτε τὰ ἄλλα πολιτεύματα συγκρίνοντας τὴν δύναμη τοῦ μέρους μὲ τοῦ ὄλου, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ὡς τέτοια μόνο στὴν δημοκρατία.¹ Κατὰ τὴν γνώμη μου, ὁ Μάρξ ἀκολουθεῖ μᾶλλον τὴν γραμμὴ τοῦ ἕτερου φιλοσόφου δημοκρατικῶν φρονημάτων, τοῦ Ρουσσώ.² Τὰ ἄδικα πολιτεύματα δὲν ἀναγνωρίζουν θεσμικὰ τὴν ἰσότητα τῶν πολιτῶν, που ὡστόσο δὲν παύουν νὰ προϋποθέτουν ὡς ὅρο ὑπαρξῆς τους. Τὸ ὅτι ὑπάγουν τὸ ὄλο στὸ μέρος εἶναι ἀπλὸ παρακολούθημα.

Ἡ δημοκρατία γιὰ τὸν Μάρξ ἀποκαθιστᾷ τὴν στρέβλωση, τὴν ἀντιστροφή τῶν πραγματικῶν σχέσεων κοινωνίας καὶ πολιτικῆς, ἡ ὁποία διαπιστώνεται ὄχι μόνο στὴν μοναρχία, ἀλλὰ σ' ὅλα τὰ πολιτεύματα πλὴν δημοκρατίας. Ὅλα προϋποθέτουν κάθε στιγμή τὴν συγκατάθεση τῶν πολιτῶν, ἂν ὄχι ὅλων, ἔστω μιᾶς πλειοψηφίας, κι ἂν ὄχι τὴν ἐνεργὸ συγκατάθεση τῆς πλειοψηφίας, πάντως τὴν σιωπηλὴ ἀνοχή της ἀπέναντι σὲ μιὰ μειοψηφία ποὺ εἶναι στὶς ἐπάλξεις ἢ βαστᾷ τὰ ρόπαλα. Μόνον ἡ δημοκρατία *θεσμοθετεῖ* αὐτὴ τὴν συγκατάθεση, τὴν ἀναγνωρίζει, τῆς δίνει ἐπίσημη ἔκφραση. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ δημοκρατία δὲν εἶναι εἶδος πολιτεύματος ἀλλὰ *τὸ καθ' αὐτὸ πολίτευμα*. Εἶναι ἓνα ὑπαρκτό, ἄρα ἐπιμέρους πολίτευμα, ποὺ τὴν ἴδια στιγμή ἐκφράζει τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν πολιτευμάτων, ποὺ λέγεται σήμερα «συναίνεση». Δηλαδή ἡ δημοκρατία ἐκφράζει χωρὶς στρέβλωση τὴν ἴδια τὴν ἔννοια γένους «πολίτευμα».

Στὴν μοναρχία, τὸ ὅλον, ὁ λαός, ὑπάγεται (ist... subsumiert) στὸν ἓναν ἀπὸ τοὺς τρόπους ὑπαρξῆς του, στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση (politische Verfassung)· στὴν δημοκρατία, τὸ *πολίτευμα* (Verfassung) ἐμφανίζεται *τὸ ἴδιο* μόνον ὡς ἓνας προσδιορισμὸς (Bestimmung) τοῦ λαοῦ, μάλιστα ὡς αὐτοκαθορισμὸς του (Selbstbestimmung). Στὴν μοναρχία ἔχουμε τὸν λαὸ τοῦ πολιτεύματος· στὴν δημοκρατία τὸ πολίτευμα τοῦ λαοῦ.³

Ἔχουμε δύο ἀντίστροφες ὑπαγωγὲς πολίτευμα / λαὸς καὶ λαὸς / πολίτευμα. Στὴν μοναρχία *ὁ λαὸς ὑπάγεται στὸ πολίτευμα*, πράγμα ἀφύσικο, ποὺ δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικὴ σχέση αὐτῶν τῶν δύο ὄρων, ἐνῶ στὴν δημοκρατία τὸ ἀντίστροφο ἰσχύει, *τὸ πολίτευμα ὑπάγεται στὸν λαό*. Τὸ δεύτερο δὲν εἶναι μόνο πιὸ δίκαιο, ἀντιστοιχεῖ καὶ στὴν πραγματικότητα, συναινοῦν οἱ λαοὶ στὰ πολιτεύματα, ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Γιὰ τὸ τί ἐννοεῖ ὁ Μάρξ μᾶς διαφωτίζει, θαρρῶ, πολὺ καλά τὸ ποίημα *Ἡ λύση* τοῦ γερμανοῦ κομμουνιστῆ συγγραφέα Μπέρτολτ Μπρέχτ (B. Brecht, 1898-1956) σχετικὰ μὲ τὴν ἐργατικὴ ἐξέγερση τῆς 17ης Ἰουνίου 1953 στὴν Λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας:

Μετὰ τὴν ἐξέγερση τῆς 17ης Ἰουνίου / ὁ Γραμματέας τῆς Ἐνώσεως Συγγραφέων μοίρασε / στὴν λεωφόρο Στάλιν προκηρύξεις / ποὺ ἔλεγαν ὅτι ὁ λαὸς / πρόδωσε τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς / κυβέρνησης / καὶ μόνο ἂν βάλει τὰ δυνατὰ του / μπορεῖ νὰ τὴν ζανακερδίσει. Δὲν θάταν / ἀπλούστερο ὅμως ἡ κυβέρνησις / νὰ διαλύσει τὸν λαὸ καὶ / νὰ ἐκλέξει ἄλλον;

Τὸ ἄτοπο στὸ ὁποῖο πατᾷ τὸ ποίημα σημαίνει ὅτι *πραγματικὴ* εἶναι ἡ ὑπαγωγή τοῦ πολιτεύματος στὸν λαό, ὄχι ἡ ὑπαγωγή τοῦ λαοῦ στὸ πολίτευμα. Ἐπιστρέφοντας στὸν Μάρξ, καταλαβαίνουμε γιατί μόνο σὲ περίπτωσις ὑπαγωγῆς τοῦ πολιτεύματος στὸν λαὸ ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματος δὲν *συσκοτίζει* πιά τὴν σχέση του μὲ τὸν λαό. Ἔτσι,

ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ λύσις στὸ *αἴνιγμα* ὅλων τῶν πολιτευμάτων. Ἐδῶ τὸ πολίτευμα ἐπαναφέρεται μονίμως στὸν ἐνεργὰ πραγματικὸ του λόγο ὑπαρξῆς, τὸν *ἐνεργὰ πραγματικὸ* ἄνθρωπο, καὶ τίθεται ὡς *δικό του* ἔργο, ὄχι μόνον *αὐτὸ τοῦτο*, κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν *ὑπαρξή*, κατὰ τὴν ἐνεργὸ πραγματικότητα. Τὸ πολίτευμα ἐμφανίζεται ὡς αὐτὸ ποὺ εἶναι, ὡς ἐλεύθερο προϊόν τῶν ἀνθρώπων· θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ πὼς αὐτὸ ἰσχύει ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἄποψη καὶ γιὰ τὴν συνταγματικὴ μοναρχία, μόνο ποὺ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς δημοκρατίας εἶναι ὅτι ἐδῶ τὸ *πολίτευμα* ἀποτελεῖ γενικῶς μόνο *μία* ὑπάρχουσα στιγμή τοῦ λαοῦ, ὅτι *ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις* καθ' αὐτὴ δὲν συνιστᾷ τὴν πολιτεία. [...] Ὅπως δὲν δημιουργεῖ ἡ θρησκεία τὸν ἄνθρωπο, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τὴν θρησκεία, ἔτσι δὲν δημιουργεῖ τὸ πολίτευμα τὸν λαό, ἀλλὰ ὁ λαὸς τὸ πολίτευμα.⁴

Ἔτσι μόνο ἐδῶ, τὸ ξέρουμε, θὰ ἐκφρασθεῖ κι ἡ ἄποψη τῶν σιωπηλῶν μειοψηφιῶν. Ξέρουμε ὅτι, *θεσμοθετώντας* τὴν συναίνεση, ἡ δημοκρατία δὲν τὴν ἀφήνει ὡς εἶχε, τὴν *βελτιώνει* κιόλας, διότι, μὲ τὸ νὰ καθιστᾷ δημόσια τὴν σύγκρουση συμφερόντων,

περιορίζει ίσα ίσα τὸ στρεβλωτικὸ στοιχείο πὸν ὀφείλεται στὴν μὴ κυκλοφορία ιδεῶν ἢ πληροφοριῶν καὶ γενικὰ στὸν φόβο, δύο στοιχεῖα περισσότερο παρόντα σὲ ἄλλα πολιτεύματα, πράγμα τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ γιατί οἱ πολλοὶ ἐκεῖ λουφάζουν. Ἡ δημοκρατία εἶναι γένος καὶ εἶδος, ἡ οὐσία ὡς ἓνα φαινόμενο, ἡ ἔννοια πὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν πραγμάτων πὸν ἐξηγεῖ, καὶ μαζὶ ἡ ἀνώτερη ἔκφανση τοῦ γένους, τῆς οὐσίας, τῆς ἔννοιας. Ἄλλα πολιτεύματα προϋποθέτουν τὴν συναίνεση, ἡ δημοκρατία τὴν θέτει, θέτει τὴν προϋπόθεσή της.

Ὅποιος δέχεται τὴν ἐγγελιανὴ ἔρμηνεία τοῦ χριστιανισμοῦ, κι ὁ Μάρξ τὴν δέχεται, θεωρεῖ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς, πὸν μὲ τὸ δόγμα του τῆς Ἐνσάρκωσης ταυτίζει τὸν Θεὸ μὲ τὸν ἄνθρωπο, φανερώνει ἔτσι τὴν προϋπόθεση ὅλων τῶν ἄλλων θρησκειῶν, πὸν δὲν εἶναι ἄλλη (τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀριστεροεγγελιανὴ ἔρμηνεία) ἀπὸ τὴν προβολὴ τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπότητος ἐπάνω στὴν ὀθόνη μιᾶς ὑπερβατικῆς ὄντοτητας. Ἀντὶ νὰ ὀνομάζει ὁ Ἔγγελος τὸν χριστιανισμὸ *ἀποκεκαλυμμένη* θρησκεία, *geoffenbarte*, τὴν ὀνομάζει *φανερή*, *offenbare*, στὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*, ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἡ ἔξωθεν δοσμένη θρησκεία ἀλλὰ εἶναι, ἀντιθέτως, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ μυστικοῦ κάθε θρησκείας.⁵ Κάθε θρησκεία εἶναι ὑπερβατικὴ θέση τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅλες προϋποθέτουν λοιπὸν τὴν ταυτότητα ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ πὸν μόνον ὁ χριστιανισμὸς ἐκφέρει ρητά, ὄχι θεοποιώντας ἀπλᾶ ἓναν ἄνθρωπο, πράγμα σὺνηθες ἀπὸ τοὺς φαραῶ μέχρι τοὺς ρωμαίους αὐτοκράτορες, ἀλλὰ ἐξανθρωπίζοντας, ἀντίστροφα, τὸν Θεό.

Ἄρα οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ κριτικὴ τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ θεοῦ, φέρ' εἰπεῖν τοῦ νόμου ἔναντι τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι πράγματι συνοψίζει τὴν ἀλλαγὴ τρόπου σκέψης ἓνα γνωστὸ σημεῖο ἀπὸ τὰ *Εὐαγγέλια*. Ὁ Ἰησοῦς κατηγορεῖται, διότι ἔκοψε στάρι τὸ Σάββατο, ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἐβραϊκὸς νόμος ἀπαγορεύει κάθε ἐργασία. Ἀπαντᾷ ὅτι αὐτὸς κι οἱ μαθητές του πεινοῦσαν, καὶ ὅτι *τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον*.⁶ Αὐτὴ τὴν ἔρμηνεία τῆς σχέσης μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν συγκρίνει ὁ Μάρξ μὲ τὴν σχέση μεταξὺ δημοκρατίας καὶ λοιπῶν πολιτευμάτων: Ἐνα εἶδος προδίδει ποιὰ εἶναι ἡ φύση τοῦ γένους, διότι τὴν θέτει ἀντὶ ἀπλῶς νὰ τὴν προϋποθέτει.

Ἀπὸ ὀρισμένη ἄποψη ἡ δημοκρατία ἀναφέρεται πρὸς ὅλες τὶς ὑπόλοιπες μορφές πολιτείας ὅπως ὁ χριστιανισμὸς πρὸς ὅλες τὶς ὑπόλοιπες θρησκείες. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ *κατ' ἐξοχὴν* θρησκεία, εἶναι ἡ οὐσία τῆς θρησκείας, [δηλαδή] ὁ θεοποιημένος ἄνθρωπος, ἐν εἶδει *ἐπιμέρους* θρησκείας. Ἐτσι ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ οὐσία κάθε πολιτικῆς ὀργάνωσης (*Staatsverfassung*)· ἀναφέρεται πρὸς τὰ ὑπόλοιπα πολιτεύματα ὡς τὸ γένος πρὸς τὰ εἶδη του, μόνον πὸν ἐδῶ τὸ ἴδιο τὸ γένος ἐμφανίζεται ὡς ὑπαρξή, ἄρα τὸ ἴδιο ὡς ἓνα *ἐπιμέρους* εἶδος ἔναντι τῶν ὑπάρξεων πὸν δὲν ἀντιστοιχοῦν στὴν οὐσία. Ἡ δημοκρατία ἀναφέρεται σὲ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες μορφές πολιτείας ὡς στὴν Παλαιὰ Διαθήκη της. [Ἐδῶ] δὲν ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν νόμο ἀλλ' ὁ νόμος γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὁ νόμος εἶναι *τρόπος ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου* (*menschliches Dasein*), ἐνῶ στίς ἄλλες μορφές πολιτείας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ *τρόπος ὑπαρξῆς τοῦ νόμου* (*das gesetzliche Dasein*). Νὰ ποιὰ εἶναι ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τῆς δημοκρατίας.⁷

Ἐτσι ἡ δημοκρατία εἶναι αὐτὸ πὸν ὁ Ἔγγελος ὀνομάζει *ἀπόλυτη μορφή*: Ἡ μορφή της ἀντιστοιχεῖ στὸ περιεχόμενό της, δὲν ἐμφανίζεται ψευδῶς ὡς μιὰ ὑπερβατικὴ γιὰ τὸν πολίτη ἐξουσία, ὅπως ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἐμφανίζεται ψευδῶς ὡς μιὰ ὑπερβατικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο νομοθεσία. Κατὰ συνέπεια, ἡ μορφή της δὲν ἐπιφέρει στρέβλωση στὸ περιεχόμενό της, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς μοναρχίας. Ἐχει νοηματικὴ συνέπεια καὶ ἀρτιότητα: Μόνον ἐδῶ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἡ πολιτικὴ μορφή μὲ βάση τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο –ἀφοῦ ὁ δῆμος, ἡ γενικότητα, καθορίζει ὡς περιεχόμενο τὴν μορφή– καὶ ἄρα γίνεται κατανοητὴ ἀπὸ μόνη της.

Αὐτὰ ἐδῶ τὰ φιλοσοφικὰ συμπεράσματα, ὁ Μάρξ τὰ εἶχε προτάξει. Μᾶς λέει:

Ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς μοναρχίας, ἡ μοναρχία δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς δημοκρατίας. Ἡ μοναρχία εἶναι κατ' ἀνάγκη δημοκρατία ὡς ἀσυνέπεια πρὸς ἑαυτήν, ἡ μοναρχική στιγμή δὲν ἀποτελεῖ ἀσυνέπεια στὴν δημοκρατία. Ἡ μοναρχία δὲν μπορεῖ καὶ ἡ δημοκρατία μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς. Στὴν δημοκρατία καμμία ἀπὸ τὶς στιγμὲς δὲν ἀποκτᾷ ἄλλο νόημα ἀπὸ αὐτὸ πὸν τῆς προσήκει. Κάθε μιὰ εἶναι ἐνεργὰ μόνον στιγμή τοῦ ὅλου δήμου. Στὴν μοναρχία ἓνα μέρος ὀρίζει τὸν χαρακτήρα τοῦ ὅλου. Τὸ ὅλο πολίτευμα τροποποιεῖται ἀναγκαστικὰ βάσει τοῦ σταθεροῦ σημείου [τοῦ μονάρχη]. Ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ γένος «πολίτευμα». Ἡ μοναρχία εἶναι ἓνα εἶδος, καὶ μάλιστα ὄχι ἓνα καλὸ δεῖγμα (schlechte Art). Ἡ δημοκρατία εἶναι περιεχόμενο καὶ μορφή. Ἡ μοναρχία ὑποτίθεται ὅτι εἶναι μόνον μορφή, ἀλλὰ παραποιεῖ τὸ περιεχόμενο.⁸

Ἡ μοναρχία εἶναι ἓνα πολίτευμα πὸν περιέχει ἀναγκαστικὰ καὶ τὴν δημοκρατικὴ στιγμή, ὡς συναίνεση. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ ρητὰ ὅτι προϋποθέτει τὴν συναίνεση χωρὶς νὰ αὐτοαναιρεθεῖ ὅσον ἀφορᾷ τὸν νομιμοποιητικὸ τοῦ λόγου, πὸν παραδοσιακὰ εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς παραχωρεῖ τὴν ἐξουσία στὸν ἄρχοντα ἐπὶ τῆς κοινότητας καὶ ὄχι ἡ κοινότητα τὴν ἐξουσία ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὅμως ἡ μοναρχία ὑπάρχει στὸ μέτρο πὸν κι ἡ στιγμή τῆς ἡγεσίας, τῆς ἀρχηγίας, τοῦ ἀτόμου πὸν ἀποφασίζει ἐπὶ τοῦ πρακτέου, εἶναι κι αὐτὴ ἀναγκαῖα σὲ κάθε πολίτευμα. Ἡ δημοκρατία, πὸν ἐκφέρει ρητὰ τὸν πολιτικὸ λόγον ὑπαρξῆς ὅλων τῶν πολιτευμάτων, τὴν συναίνεση, συνάμα περιέχει καὶ μιὰ βαθμίδα ἀτομικῆς ἀπόφασης ἐπὶ τοῦ πρακτέου, π.χ. ἓναν στρατηγὸ ὅπως στὴν Ἀθήνα ἢ δύο βασιλεῖς ἢ ὑπάτους ὅπως στὴν Σπάρτη ἢ τὴν Ρώμη.

Ἔχουμε πάλι δύο ἀντίστροφες ὑπαγωγές. Στὶς ἀντίστροφες ὑπαγωγές πολίτευμα / λαὸς καὶ λαὸς / πολίτευμα πὸν ἀναφέραμε πρῶτες ἀλλὰ εἶναι δευτέρες στὸ κείμενο, ὁ Μάρξ προτάσσει τὶς ἀντίστροφες ὑπαγωγές μοναρχία / δημοκρατία καὶ δημοκρατία / μοναρχία. Μᾶς λέει ὅτι ἡ ὑπαγωγή τῆς δημοκρατίας στὴν μοναρχία εἶναι ἀσυνεπὴς μὲ τὸν ἑαυτό της, ἡ ὑπαγωγή τῆς μοναρχίας στὴν δημοκρατία συνεπὴς. Ἀπὸ μιὰν ἄποψη, τὰ δύο ζεύγη ἀντίστροφων ὑπαγωγῶν εἶναι ταυτόσημα: Ἡ ὑπαγωγή τῆς δημοκρατίας στὴν μοναρχία σημαίνει ὅτι ὁ λαὸς ὑπάγεται στὸ πολίτευμα, ἐνῶ δὲν ἰσχύει αὐτό, τὸ πολίτευμα στὴν πραγματικότητα ὑπάγεται στὸν λαό, δηλαδὴ τὸ ποιο πολίτευμα εἶναι ἐν ἰσχύι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί θέλει ὁ λαός, ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀσυνεπὲς νὰ ὑπάγεται ἡ δημοκρατία στὴν μοναρχία καὶ συνεπὲς νὰ ὑπάγεται ἡ μοναρχία στὴν δημοκρατία. Μένει νὰ καταλάβουμε τί σημαίνουν συγκεκριμένα αὐτὲς οἱ ὑπαγωγές.

Ἡ δημοκρατία ὀριοθετεῖ πεδία δράσεως καὶ χρονικὰ σημεῖα ὅπου οἱ δημοκρατικὲς διαδικασίες συλλογικῆς διαβούλευσης αἴρονται καὶ παραχωροῦν τὴν θέση τους στὴν κυρίαρχη ἀτομικὴ ἀπόφαση. Τὴν ὥρα τοῦ κινδύνου, τοῦ πολέμου κι ὄχι μόνον, χρόνος γιὰ κουβέντες δὲν ὑπάρχει. Ἡ ρωμαϊκὴ *res publica* προέβλεπε μιὰ διαδικασία ἄρσης τῆς νομιμότητας γιὰ περιπτώσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης, τὴν δικτατορία, ἓναν θεσμὸ πὸν ἀποτελεῖ τὴν διάλυση ὅλων τῶν θεσμῶν, ὁ ὁποῖος μπαίνει σὲ ἰσχὴ γιὰ νὰ σώσει τοὺς θεσμοὺς πὸν προσωρινὰ αἶρει. Γενικά, ὅπου ἡ ὀμαλὴ κατάσταση ἀπαιτεῖ γρήγορες ἀποφάσεις, πάλι ἐνυπάρχει τὸ μοναρχικὸ στοιχεῖο στὸ δημοκρατικὸ. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει, πιστεύω, ἡ ἄποψη τοῦ Μάρξ ὅτι «ἡ μοναρχικὴ στιγμή δὲν ἀποτελεῖ ἀσυνέπεια στὴν δημοκρατία»: Ὑπάρχει μιὰ μοναρχικὴ ὄψη τῆς δημοκρατίας πὸν ἀπαιτεῖ ἡ ἴδια.

Τὸ ἀρνητικὸ τοῦ μαρξικοῦ ἐπιχειρήματος σὲ αὐτὸ θὰ στηριχθεῖ. Ἡ συνεπέστερη θεωρητικὴ ἄρνηση τῆς δημοκρατίας, ἡ θεωρητικὴ βάση τοῦ φασισμού, συνίσταται στὴν ἀπολυτοποίηση τῆς ἐν λόγῳ ὄψης τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος. Τὴν ἐξουσία σὲ κάθε πολίτευμα, λέει ὁ θεωρητικὸς τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ Κάρλ Σμιττ (C. Schmitt, 1888-1983), ἔχει ὁποῖος ἔχει τὴν δυνατότητα ν' ἀποφασίσει πότε ὑπάρχει κατάσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης, αἶροντας τὴν νομιμότητα. Εἶναι ὁ κυρίαρχος καὶ δὲν λογοδοτεῖ

στοὺς πολίτες.⁹ Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, τὸ ἐπιχείρημα εἶναι τυπικὰ ὁμοιο μὲ τοῦ Μάρξ. Ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς ἐκφράζεται ἄμεσα στὸ εἶδος ὀργάνωσης πὸν *θέτει αὐτὴ τὴν οὐσία ρητά*. Μόνο πὸν ἐδῶ αὐτὸ τὸ εἶδος δὲν εἶναι, προφανῶς, ἡ δημοκρατία, ἡ ὁποία θέτει τὴν συναίνεση ὡς προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ ἡ δικτατορία, πὸν θέτει ὡς προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τὴν ἀπόφαση ἄρσης τῆς νομιμότητας.

Ἀντίθετα πρὸς τὴν δημοκρατία –γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸν Μάρξ–, ἡ ἀνεπτυγμένη μορφή *μοναρχίας*, ὅπως αὐτὴ θεματίζεται πρῶτα ἀπὸ τὸν Μοντεσκιέ (Montesquieu, 1689-1755) σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸν δεσποτισμό,¹⁰ ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸν Ἑγέλο, στὸν ὁποῖο ἀσκεῖ κριτικὴ ὁ Μάρξ, περιέχει κοινοβουλευτικούς θεσμούς, ἀκριβέστερα μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ *νεωτερικὸ ἀντιπροσωπευτικὸ κράτος*, ὅπως πρωτοεμφανίσθηκε στὴν Ἀγγλία. Κατὰ βάθος, τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ κράτος πάντοτε εἶναι εἶδος μοναρχίας. Δὲν χρειάζεται νὰ ὑπάρχει δυναστικός μονάρχης γιὰ νὰ ἔχουμε τὴν λειτουργία τοῦ ἡγέτη πὸν παίρνει τὴν ἔσχατη ἀπόφαση.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ σκέφτεται κανεὶς τόσο τὸν πρόεδρο σὲ πολιτεύματα σὰν τὸ δικό μας, μ' ὅλο πὸν τὸ δικό του λειτούργημα εἶναι σὰν τῶν βασιλέων πὸν διατηροῦν τὸν θρόνο τους στὴν Δύση. Ἄς φέρουμε καλύτερα στὸν νοῦ μας τὸν πρωθυπουργὸ ἢ τὸν πρόεδρο σὲ πολιτεύματα σὰν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἢ τῆς Πέμπτης Δημοκρατίας στὴν Γαλλία.¹¹ Ἄν αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία εὐσταθεῖ, ἔχουμε στὸν Μάρξ *μιὰ κριτικὴ τῆς ἀντιπροσώπωσης στὸ ὄνομα τῆς δημοκρατίας*. Μιὰ τέτοια κριτικὴ τῆς ἀντιπροσώπωσης εἶχε ἤδη διατυπώσει ὁ Ρουσσώ.

Τότε γίνεται βέβαια σαφές ὅτι ὁ Μάρξ ἐπιχειρηματολογεῖ ὄχι ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, πὸν εἶναι ἀκριβῶς τὸ *ἀντιπροσωπευτικὸ πολίτευμα*, ἀλλ' ὅπως ὁ Ρουσσώ καὶ πρωτίτερα ὁ Σπινόζα, ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς *ἄμεσης* δημοκρατίας. Ἀπ' τὴν αὐτὴ ἄποψη ὑπάρχει ἔλλειψη συνέπειας τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος πρὸς τὸν ἑαυτὸ του ὅταν, δυνάμει τῆς ἀντιπροσώπωσης, ὑπάγει τὴν δημοκρατία στὸν ἑαυτὸ του. Ἡ δημοκρατία εἰσάγεται σὲ μεγάλο βαθμὸ *εἰκονικά*, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ λαοῦ δὲν λειτουργοῦν ὡς ἐντολοδόχοι του ἀλλὰ *λένε ναι* *στις πράξεις τῆς κυβέρνησης*. Σήμερα ἔχουμε πείρα τοῦ τί ἔχει κατὰ νοῦν ὁ Μάρξ ὅταν λέει ὅτι ἡ ὑπαγωγή τῆς δημοκρατίας στὴν μοναρχία προκαλεῖ ἀσυνέπεια τοῦ πολιτεύματος πρὸς τὸν ἑαυτὸ του. Ἄς δοῦμε ὁμῶς τὸ θέμα λεπτομερέστερα.

Ἡ κριτικὴ τῆς ἀντιπροσώπωσης

Ὁ Ρουσσώ λέει στὸ γ' κεφάλαιο τοῦ τρίτου βιβλίου τοῦ *Κοινωνικοῦ συμβολαίου* ὅτι ἡ δημοκρατία ὡς ἄμεση καὶ συνεχῆς ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν πλειονότητα τοῦ λαοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξει γιὰ ἰκανὸ διάστημα χρόνου. Στὸ ε' κεφάλαιο λέει ὅτι ἡ αἰρετὴ ἀριστοκρατία εἶναι ἰδανικὸ πολίτευμα γιὰτὶ «ἡ ἄριστη καὶ φυσικότερη τάξη εἶναι οἱ σοφότεροι νὰ κυβερνοῦν τὸ πλῆθος, ἂν εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ κυβερνοῦν πρὸς δικό του κι ὄχι δικό τους ὄφελος». Φαίνεται λοιπὸν νὰ ἐγκρίνει τὸ ἀγγλικὸ νεωτερικὸ πρότυπο ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας. Κι ὁμῶς, στὸ ιε' κεφάλαιο τοῦ ἴδιου πάντα βιβλίου καταγγέλλει τὴν ἐκλογὴ ἀντιπροσώπων ὡς ἀπάτη:

Ἡ κυριαρχία εἶναι μὴ ἀντιπροσωπεύσιμη γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πὸν εἶναι ἀναπαλλοτρίωτη· κατ' οὐσίαν συνίσταται στὴν γενικὴ βούληση καὶ ἡ βούληση δὲν εἶναι ἀντιπροσωπεύσιμη. Εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ εἶναι ἄλλη, δὲν ὑπάρχει ἐνδιάμεσο. Οἱ βουλευτές, οἱ ἐπιτετραμμένοι (*députés*) τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι, λοιπὸν, οὔτε μπορούν νὰ εἶναι ἀντιπρόσωποί του, μόνον ἐπίτροποί του εἶναι· δὲν δικαιοῦνται νὰ παίρνουν καμμία ὀριστικὴ ἀπόφαση. Κάθε νόμος πὸν δὲν ἐπικύρωσε ὁ λαὸς αὐτοπροσώπως εἶναι ἄκυρος, δὲν εἶναι νόμος. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς

νομίζει ότι είναι ελεύθερος· κάμνει μεγάλο λάθος, ελεύθερος είναι μόνον όσο εκλέγονται τὰ μέλη τοῦ κοινοβουλίου· μόλις εκλεγοῦν, εἶναι δοῦλος, δὲν εἶναι τίποτα. [...] Ἡ ἰδέα τῶν ἀντιπροσώπων εἶναι νεωτερική: Μᾶς ἦλθε ἀπ' τὴν φεουδαρχία, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄδικη καὶ παράλογη ἐξουσία ὅπου τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ὑποβαθμίζεται καὶ τὸ ὄνομα «ἄνθρωπος» περιέρχεται σὲ ἀνυποληγία. Στὶς ἀρχαῖες πολιτεῖες, μέχρι καὶ στὶς μοναρχίες, οὐδέποτε ὁ λαὸς εἶχε ἀντιπροσώπους· ἡ λέξη ἦταν ἄγνωστη. Εἶναι πολὺ περίεργο ὅτι στὴν Ρώμη, ὅσο ἱεροὶ κι ἂν ἦσαν οἱ δήμαρχοι, οὐδεὶς διανοήθηκε νὰ σφετερισθοῦν τὴν δικαιοδοσία τοῦ λαοῦ, ποτέ, ὅσο μεγάλο καὶ ἂν ἦταν τὸ πλῆθος ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου εὐρίσκονταν, δὲν ἐπεδίωξαν νὰ περάσουν ἓνα ἔστω δημοψήφισμα αὐτοβούλως.¹²

Ὁ Ἔγγελος θεωρεῖ ὅτι ὁ λαὸς δὲν ὑπάρχει πρὶν συγκροτηθεῖ ὑπαγόμενος σὲ μιὰ ἐξουσία. Τοῦτο ἦταν ἤδη τὸ σκεπτικὸ τοῦ ἀπολυταρχικοῦ φιλοσόφου τοῦ 17οῦ αἰῶνα Τόμας Χόμπς (T. Hobbes, 1588-1679). Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ζήτημα ἂν ἡ κυριαρχία ἀντιπροσωπεύεται ἢ ὄχι: Ἡ κυριαρχία δὲν ἀνήκει στὸν λαὸ ἀλλὰ στὸν μονάρχη. Ἐδῶ, κατὰ συνέπεια, οἱ βουλευτὲς «δὲν ἔχουν σχέση ἐπιτετραμμένων ἢ ἐντολοδόχων πρὸς διαβιβάζουν ὁδηγίες». Ὁ λόγος εἶναι πάντα –καὶ αὐτὸ ἰσχύει, τὸ εἶπαμε, γιὰ πολλὰς ρυθμίσεις στὴν *Φιλοσοφία τοῦ δικαίου*– «νὰ μὴν ὑποστηρίζουν τὸ ἰδιαίτερο συμφέρον [...] ἐναντία στὸ γενικὸ» (§ 309).¹³ – Ὁ Μάρξ ἀσκει κριτικὴ σὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη. Θεωρεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ἀντίφαση. Πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀσυνέπεια πρὸς τὴν μᾶς εἶπε ὅτι χαρακτηρίζει τὴν ὑπαγωγή τῆς δημοκρατίας στὴν μοναρχία:

Ὁ Ἔγγελος κατασκεύασε τοὺς ἀντιπροσώπους πρῶτα ὡς ἀντιπροσώπους τῶν σωματείων, κ.λπ., μόνο γιὰ νὰ ἐπαναφέρει ἔπειτα τὸν ἄλλο πολιτικὸ προσδιορισμό, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποστηρίζουν τὸ *ἰδιαίτερο συμφέρον* τοῦ σωματείου, κ.λπ. Ἔτσι ἀναιρεῖ τὸν ἴδιο του τὸν προσδιορισμό, διότι τοὺς χωρίζει ἔτσι πλήρως ὡς πρὸς τὸν *οὐσιαστικὸ* τους προσδιορισμό ὡς ἀντιπροσώπων ἀπὸ τὴν *σωματειακὴ ὑπαρξή* τους. Ἔτσι χωρίζει ἐπίσης τὸ σωματεῖο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὡς τοῦ ἐνεργοῦ περιεχομένου του, γιὰ τὸ σωματεῖο ὀφείλει νὰ ἐκλέγει ὄχι ἀπὸ τὴν *δική του σκοπιὰ ἀλλ'* ἀπὸ τὴν *σκοπιὰ τῆς πολιτείας*, πρὸς τὴν σημαίνει νὰ ἐκλέγει σύμφωνα μὲ τὴν *μὴ ὑπαρξή* του ὡς σωματείου.¹⁴

Ὅποτε προκύπτει ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν ἐκπροσώπηση, δηλαδή τὸ *περιεχόμενο* τῆς ἐκλογῆς, καὶ τὴν αὐτοδυναμία τοῦ ἐκπροσώπου ἀπέναντι στὸ ἐκλεκτορικὸ σῶμα, δηλαδή τὴν *μορφὴ μὲ τὴν ὁποία ὑπάρχει αὐτὸ τὸ περιεχόμενο*, ὅταν ἐκπροσωπεῖται μιὰ κοινωνία πολιτῶν πρὸς τὴν εἶναι διασπασμένη σὲ συντεχνιακὲς ἰδιότητες καὶ γενικὰ σὲ ἀνταγωνιστικὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα. Ἡ ἀντίφαση τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς ἢ ἡ ἀσυμφωνία τῆς οὐσίας καὶ τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς τῆς οὐσίας ἀπλῶς ἐκφράζει τὸν ἐσωτερικὸ διχασμὸ ὄχι μόνο τῶν σωματείων ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς κοινωνίας πολιτῶν, ἢ ὁποία ἐκφράζεται σὲ ἓνα τυπικὰ χωριστὸ ἀπὸ τὴν ἴδια κράτος, διότι εἶναι χωρισμένη σὲ περιεχόμενο καὶ μορφὴ μέσα στὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενό της:

Ὅ,τι ὁ Ἔγγελος διέστρεψε (verkehrte) ὡς πρὸς τὸν *τυπικὸ* προσδιορισμό [τοῦ σωματείου], τὸ ἀναγνωρίζει λοιπὸν ὡς πρὸς τὸν *καθ' ἑλὴν* προσδιορισμό: τὴν ἀφαίρεση τῆς κοινωνίας πολιτῶν ἀπὸ τὸν ἑαυτό της ὡς πρὸς τὸ πολιτικὸ της ἐνέργημα, *πολιτικὴ ὑπαρξή* της ὄντας μόνον *αὐτὴ ἢ ἀφαίρεση* [...]. Ὁ χωρισμὸς τοῦ πολιτικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀστικὴ κοινωνία πολιτῶν ἐμφανίζεται ὡς ὁ χωρισμὸς τῶν βουλευτῶν ὡς ἐπιτετραμμένων (Deputierten) ἀπὸ τοὺς ἐντολοδότους τους (Mandataren). [...] Ἡ ἀντίφαση ἐμφανίζεται διπλά:

1. *Τυπικά*. Οἱ βουλευτὲς πρὸς τὸ ἀποστέλλει (Abgeordneten) ἢ κοινωνία πολιτῶν ἀποτελοῦν μιὰ κοινωνία, πρὸς τὴν σύνδεση [τῶν μελῶν της] μὲ τοὺς παραγελλεῖς τους δὲν ἔχει μορφὴ «ὁδηγίας», ἐντολῆς. Τυπικὰ εἶναι παραγγελιοδόχοι, πλὴν ἅπαξ καὶ εἶναι *ἐνεργοί*, δὲν εἶναι πρὸς τὴν *παραγγελιοδόχοι*. Κατὰ τὸ δέον *εἶναι ἀπεσταλμένοι* καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄν δὲν εἶναι.

2. *Υλικά*. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐνδιαφέροντα. [...] Ἐδῶ συμβαίνει τὸ ἀντίστροφο. Παίρνουν ἐντολὴ ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν *γενικῶν* ὑποθέσεων, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα (wirklich)

ἀντιπροσωπεύουν *ιδιαιτέρες* ὑποθέσεις.¹⁵

Ἐφ' ὅσον οἱ βουλευτὲς ἐκπροσωποῦν τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα τῶν ψηφοφόρων τους, θὰ ὀφείλαν νὰ μὴν τὰ ἐκπροσωποῦν, καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ στοχεύουν στὸ γενικὸ συμφέρον. Ἐφ' ὅσον, ὅμως, δὲν ἐκπροσωποῦν τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα, θὰ ὀφείλαν νὰ τὰ ἐκπροσωποῦν, γιατί ὅταν δὲν τὰ ἐκπροσωποῦν, ἔχουν τὰ συμφέροντα τοῦ δικοῦ τους σώματος, ἀποκόπτονται ὡς «κοινωνία» βουλευτῶν ἀπὸ τὴν κοινωνία. Αὐτὸ τὸ σχῆμα εἶναι ὄντως μιὰ ἀντίφαση: Ἄν ἰσχύει τὸ *α*, τότε πρέπει νὰ ἰσχύει τὸ ὄχι *α*· καὶ ἂν ἰσχύει τὸ ὄχι *α*, τότε πρέπει νὰ ἰσχύει τὸ *α*.

Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση ἀνάγεται, εἴπαμε, στὸν διχασμὸ τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της. Πρόκειται γιὰ ἓνα θέμα ποῦ ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει: Μιὰ ὀρισμένη μορφή ταξικοῦ διχασμοῦ ἐκφράζεται μέσῳ τοῦ χωρισμοῦ κοινωνίας καὶ κράτους. Ἄς δοῦμε σὲ τί ὀφείλεται ὁ διχασμὸς κατὰ τὸν Μάρξ.

Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου

Τὸ 1844 στὸ Παρίσι ὁ Μάρξ συνέγραψε τὴν πρώτη ἐκδοχὴ τῆς κριτικῆς του τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ποῦ θὰ τὴν ξαναδοῦλενε ἕκτοτε ὅλη του τὴν ζωὴ. Τὸ 1857-1858 ἔγραψε ἓνα ἐκτενὲς χειρόγραφο ποῦ πρωτοδημοσιεύθηκε τὸ 1939-1941 ὑπὸ τὸν τίτλο *Στοιχεῖα κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας* καὶ εἶναι γνωστὸ ὡς *Grundrisse* (*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*). Δημοσίευσε ἓνα μικρὸ του τμῆμα μὲ κάποιες ἀλλαγὲς τὸ 1859 ὑπὸ τὸν τίτλο *Γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας* (*Zur Kritik der politischen Ökonomie*). Ὡς τὸ 1866 εἶχε ἐτοιμάσει μιὰ πρώτη γραφὴ τοῦ *Κεφαλαίου. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*, τοῦ ὁποίου μόνον ὁ πρῶτος τόμος καθαρογράφηκε κι ἐκδόθηκε τὸ 1867 (*Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, Erster Band. Buch I. Der Produktionsprozeß des Kapitals*)· οἱ ἄλλοι δύο τόμοι ἐτοιμάσθηκαν καὶ ἐκδόθηκαν μετὰ θάνατον ἀπὸ τὸν γερμανὸ φιλόσοφο Φρήντριχ Ἐνγκελς (Fr. Engels, 1820-1895), ἐπιστήθιο φίλο καὶ συνεργάτη τοῦ Μάρξ.

Τὰ *Παρισινὰ ἢ Οἰκονομικοφιλοσοφικὰ χειρόγραφα ἢ Χειρόγραφα τοῦ 1844* μόνο τὸ 1932 θὰ δημοσιεύονταν, προκαλώντας μεγάλες ἀνακατατάξεις στὴν ἐρμηνεία τοῦ μαρξικοῦ ἔργου. Βασικὸς λόγος τῶν ἀνακατατάξεων ὑπῆρξαν οἱ δανεισμένες ἀπὸ τὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ* τοῦ Ἑγελου συγγενικὲς ἐννοιες *ἀποξένωση* (*Entfremdung*) καὶ *ἀλλοτρίωση* (*Entäußerung*), ποῦ χρησιμοποιοῦσε ἐδῶ ὁ Μάρξ γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν κατάσταση τῶν ἐργαζομένων στὸ κεφαλαιοκρατικὸ σύστημα καὶ νὰ αἰτιολογήσει τὴν κομμουνιστικὴ ἀνατροπὴ της. Ἀφ' ἑνός, ἡ *ἀποξενωμένη ἐργασία* ἐκφράζει ἀπλῶς τὸν χωρισμὸ ἀνάμεσα στὸν ἐργαζόμενο καὶ τὰ μέσα καὶ προϊόντα τῆς ἐργασίας του. Ἔτσι δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ τόσο καινούργιο σὲ σχέση μὲ ἀνάλογες διαπιστώσεις γνωστὲς ἤδη ἀπὸ τὸ –μεταγενέστερο– *Κεφάλαιο*. Ὅμως, ἀφ' ἑτέρου, αὐτὸ συνδυάζεται ἐδῶ μὲ μιὰν εὐρύτερη ἄποψη περὶ ἀνθρώπου καὶ εἰδικὰ περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία πλήττεται θανάσιμα ἀπὸ μιὰ τέτοια κατάσταση γιὰ τὸν Μάρξ.

Πράγματι ὁ Μάρξ διακρίνει τὴν ἀποξένωση ἀπ' τὴν συνακόλουθη *αὐτοαποξένωση* (*Selbstentfremdung*), ὄρο ποῦ συναντήσαμε ἤδη. Ἡ πρώτη ἀφορᾶ τὴν «ἀναφορὰ [τοῦ ἐργαζομένου] πρὸς τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας του»,¹⁶ τὸ ὅτι «ἀναφέρεται στὸ προϊόν τῆς ἐργασίας ὡς σὲ ἓνα ξένο ἀντικείμενο ποῦ ἔχει ἐξουσία ἐπάνω του».¹⁷ Ἡ δευτέρη ἐντοπίζεται στὴν «πράξη παραγωγῆς», εἶναι ἐσωτερικὴ «στὴν ἴδια τὴν παραγωγικὴ δραστηριότητα»,¹⁸ στὴν «ἐργασία», καὶ σημαίνει ὅτι «ὁ ἐργάτης ἀναφέρεται στὴν ἴδια του τὴν δραστηριότητα ὡς σὲ μιὰ ξένη, ποῦ δὲν τοῦ ἀνήκει», ὁπότε τὰ γνωρίσματα τῆς ἐργασίας ἀντιστρέφονται: Ἐργασία εἶναι πλέον «ἡ ἐνεργητικότητα ὡς πάσχειν, ἡ

δύναμη ως αδυναμία, ή τεκνοποιία ως ευνουχισμός, ή *Ίδια* σωματική και πνευματική ενέργεια του εργαζόμενου, ή προσωπική του ζωή –τί είναι τάχα ή ζωή εκτός από δραστηριότητα;– ως μια στραμμένη ενάντια σ' αυτό τον ίδιο, ανεξάρτητη από αυτόν, μη ανήκουσα σέ αυτόν δραστηριότητα».¹⁹

Η αποξένωση με την πρώτη έννοια εξηγεί τὸ φαινόμενο τῆς ἐκμετάλλευσης, καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι με τὴν δευτέρη έννοια εξηγεί τὸ φαινόμενο τῆς καταπίεσης. Ἄς δοῦμε πῶς παρουσιάζει ὁ Μάρξ τὴν πρώτη:

Ὁ ἐργάτης γίνεται τόσο φτωχότερος ὅσο περισσότερο πλοῦτο παράγει, ὅσο αὐξάνεται ἡ παραγωγή του σὲ δύναμη καὶ ὄγκο. Ὁ ἐργάτης γίνεται τόσο φθηνότερο ἐμπόρευμα ὅσο περισσότερα ἐμπορεύματα δημιουργεῖ. Μὲ τὴν *ἀξιοποίηση* τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων αὐξάνεται εὐθέως ἀνάλογα ἡ *ἀπαξίωση* τοῦ ἀνθρώπινου κόσμου. Ἡ ἐργασία δὲν παράγει μόνο ἐμπορεύματα· παράγει τὸν ἑαυτό της καὶ τὸν ἐργάτη ὡς ἓνα *ἐμπόρευμα* καὶ μάλιστα ἀναλόγως πρὸς τὴν παραγωγή της ἐμπορευμάτων ἐν γένει.

Αὐτὸ τὸ γεγονός δὲν ἐκφράζει τίποτε πέραν τοῦ ὅτι τὸ ἀντικείμενο ποὺ παράγει ἡ ἐργασία, τὸ προϊόν της, ἔρχεται ἀπέναντί της ὡς ἓνα *ξένο ὄν*, ὡς μιὰ *ανεξάρτητη ἀπὸ τὸν παραγωγὸ δύναμη*. Τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ ἐργασία ποὺ σταθεροποιήθηκε σ' ἓνα ἀντικείμενο, μεταβλήθηκε σὲ ἐμπράγματῃ, εἶναι ἡ *ἐξαντικειμενίκευση* τῆς ἐργασίας. Ἡ πραγμάτωση τῆς ἐργασίας εἶναι ἐξαντικειμενίκευσή της. Αὐτὴ ἡ πραγμάτωση τῆς ἐργασίας ἐμφανίζεται στὴν σύμφωνη μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία κατάσταση ὡς *ἀποπραγμάτωση* τοῦ ἐργάτη, ἡ ἐξαντικειμενίκευση ὡς *ἀπώλεια καὶ δουλεία τοῦ ἀντικειμένου*, ἡ ἰδιοποίηση ὡς *ἀποξένωση*, ὡς *ἀλλοτρίωση*.²⁰

Προσέξτε ὅτι ἡ μετατροπὴ τοῦ ἐργάτη ἢ ἐργαζόμενου (Arbeiter) σὲ ἀντικείμενο, ἢ ἐξαντικειμενίκευση, δὲν εἶναι κάτι καθ' αὐτὸ ἀρνητικὸ. Ἀπλῶς αὐτὴ εἶναι ἡ φύση τῆς ἐργασίας: Παράγει ἓνα ἔργο διακριτὸ ἀπὸ τὸν παραγωγὸ του. Ὁ Λούκατς εἶχε γράψει τὸ *Ἱστορία καὶ ταξικὴ συνείδηση* τὸ 1923, καὶ στὸ ἔργο αὐτὸ ὑποστήριξε ὅτι τὸ κακὸ μὲ τὴν κεφαλαιοκρατία εἶναι ὅτι μετατρέπει τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων σὲ πράγματα, τὰ *πραγματοποιεῖ*. Ὅταν ὅμως διάβασε, τὴν δεκαετία τοῦ 1930, τὰ *Χειρόγραφα τοῦ 1844*, συνειδητοποίησε ὅτι ἡ ἐξαντικειμενίκευση εἶναι «ἀξιολογικὰ οὐδέτερη», wertfrei.¹⁸ Δὲν εἶναι *κάθε* μετατροπὴ σὲ ἀντικείμενο ἀρνητικὴ, μόνον ἡ *κεφαλαιοκρατικὴ*, διότι ἀποτελεῖ μετατροπὴ τοῦ προϊόντος σὲ ξένη πρὸς τὸν παραγωγὸ ἐξουσία:

Ἡ *ἀλλοτρίωση* τοῦ ἐργαζόμενου στὸ προϊόν του δὲν ἔχει μόνο τὸ νόημα ὅτι ἡ ἐργασία του γίνεται ἓνα ἀντικείμενο, μιὰ *ἐξωτερικὴ ὑπαρξη*, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει *ἐκτὸς αὐτοῦ*, ανεξάρτητα ἀπὸ αὐτόν, ὡς ξένη του, καὶ γίνεται μιὰ αὐτοδύναμη ἐξουσία ἀπέναντί του, ὅτι ἡ ζωή ποὺ δάνεισε στὸ ἀντικείμενο ἔρχεται ἀπέναντί του ὡς ἐχθρική καὶ ξένη.¹⁹

Μόνο στὴν συγκεκριμένη περίπτωση ἡ θετικὴ ἐξαντικειμενίκευση ἀντιστρέφεται σὲ ἀρνητικὴ. Αὐτὴ δὲ ἡ ξένη πρὸς τὸν παραγωγὸ ἐξουσία εἶναι τὸ *κεφάλαιο*.

Ἡ πραγμάτωση τῆς ἐργασίας ἐμφανίζεται τόσο πολὺ ὡς ἀποπραγμάτωση, ποὺ ὁ ἐργάτης ἀποπραγματώνεται μέχρι τοῦ σημείου νὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν πείνα. Ἡ ἐξαντικειμενίκευση ἐμφανίζεται τόσο πολὺ ὡς ἀπώλεια τοῦ ἀντικειμένου, ποὺ ὁ ἐργάτης ἀπογυμνώνεται ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα ἀντικείμενα, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ζωή, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῆς δουλειᾶς. Μάλιστα ἡ *Ίδια* ἢ ἐργασία γίνεται ἓνα ἀντικείμενο, ποὺ μόνο μὲ ἐξαιρετικὰ πολὺ κόπο καὶ μὲ τὶς πλέον ἀκανόνιστες διακοπὲς μπορεῖ νὰ τὸ ἐλέγξει. Ἡ ἰδιοποίηση τοῦ ἀντικειμένου ἐμφανίζεται τόσο πολὺ ὡς ἀποξένωση, ποὺ ὅσο πιὸ πολλὰ ἀντικείμενα παράγει ὁ ἐργάτης, τόσο λιγότερα μπορεῖ νὰ κατέχει καὶ τόσο περισσότερο κυριαρχεῖται ἀπ' τὸ προϊόν του, τὸ κεφάλαιο. Στὸν προσδιορισμὸ, ὅτι ὁ ἐργάτης ἀναφέρεται στὸ *προϊὸν τῆς ἐργασίας του* ὡς σὲ ἓνα ξένο ἀντικείμενο, ἐνυπάρχουν ὅλες αὐτὲς οἱ συνέπειες.²⁰

Αυτή ή κατάσταση άποξένωσης έκφράζεται στην θεωρία, την *πολιτική οικονομία*, ως αντίφαση μεταξύ έννοιας και πραγματικότητας. Η έννοια τής ιδιοκτησίας όρίζεται με βάση την εργασία από τον Άνταμ Σμίθ, μετά τον άγγλο φιλόσοφο Τζών Λόκ (J. Locke, 1632-1704),²¹ τόν κατ' έξοχήν θεωρητικό αντιπρόσωπο του φιλελευθερισμού, τής άστικής κοσμοθεωρίας. Πλήν δέν ισχύει τó ίδιο στην πραγματικότητα, κάθε άλλο.

Ό πολιτικός οικονομολόγος μās λέει ότι, καταγωγικά και κατά την έννοια (*dem Begriff nach*), *όλο τó προϊόν* τής εργασίας ανήκει στον εργάτη. Άλλά μās λέει συνάμα ότι, στην πραγματικότητα (*in der Wirklichkeit*), άποδίδεται στον εργάτη τó μικρότερο και έντελώς άπαραίτητο μέρος του προϊόντος· μόνο όσο χρειάζεται για νά υπάρχει όχι ως άνθρωπος αλλά ως εργάτης, για νά διαιωνίσει όχι την ανθρωπότητα αλλά την τάξη δούλων τών εργατών.²²

Η ίδια αντίφαση προκύπτει στην σχέση μεταξύ του μισθού του εργαζόμενου και του κέρδους του γαιοκτήμονα ή του κεφαλαιούχου.

Κατά την έννοια (*nach dem Begriff*) ή γαιοπρόσοδος και τά κέρδη κεφαλαίου συνιστούν *παρακρατήσεις* από τον εργατικό μισθό. Άλλά στην πραγματικότητα (*in der Wirklichkeit*) ό εργατικός μισθός είναι μια παρακράτηση που αφήνουν στον εργάτη ή έγγειος ιδιοκτησία και τó κεφάλαιο, μια παραχώρηση του προϊόντος τής εργασίας [...] στην εργασία.²³

Η αντίφαση άνακεφαλαιώνεται στην αντίστροφη άναλογία μεταξύ κοινωνικού και άτομικού πλούτου από την σκοπιά του εργαζόμενου.

Στην προοδύουσα κατάσταση τής κοινωνίας ή καθοδική πορεία κι έξαθλίωση του εργάτη είναι προϊόν τής εργασίας του και του παραχθέντος από τόν ίδιο πλούτου. Η άθλιότητα που άπορρέει λοιπόν από την *ουσία* τής εργασίας όπως υπάρχει σήμερα.²⁴

Κι αυτή ή αντίστροφη έκφράζεται στην μετατροπή του ανθρώπου σε πράγμα, κατ' άρχάς έστω σε ζώο.

Είναι αυτονόητο, ότι ή πολιτική οικονομία, έξετάζει τόν *προλετάριο*, πā νά πεί όποιον ζει, χωρίς κεφάλαιο και γαιοπρόσοδο, άμιγώς από την εργασία και από μια δουλειά μονομερή, άφηρημένη, μόνον ως *εργαζόμενο*. Όπότε και ισχυρίζεται την άρχη ότι πρέπει νά κερδίζει τόσα όσα χρειάζεται για νά εργάζεται, όπως ακριβώς ένα άλλογο. Δέν τόν έξετάζει κατά τόν άεργο χρόνο του, ως άνθρωπο, αφήνει αυτή την έξέταση στα ποινικά δικαστήρια, τούς ιατρούς, την θρησκεία, τούς στατιστικούς πίνακες, την πολιτική και την άστυνόμευση τής έπαιτείας.²⁵

Η πολιτική οικονομία γνωρίζει τόν εργάτη μόνον ως εργαζόμενο ζώο, ως περιοριζόμενο στις άσθηρότατα ζωτικές του άνάγκες κτήνος.²⁶

Αυτό δέν θα ήταν ίσως τόσο τρομερό, για έναν ύλιστη φιλόσοφο σαν τόν Μάρξ, πλήν όμως δέν είναι ύλιστης όπως οι Γάλλοι ύλιστές του ιη' αιώνα, τó ξέρουμε. Ό άνθρωπος για τόν Μάρξ είναι ένα *έλεύθερο* όν διότι από την φύση του δέν λειτουργεί ως ιδιαίτερο αλλά ως καθολικό άτομο. Γι' αυτό όνομάζει τόν άνθρωπο «γενολογικό όν», *Gattungswesen*. Πρόκειται για ό,τι ή νεώτερη φιλοσοφία όνόμαζε *υποκείμενο*. Άλλά ό Μάρξ θέλει νά έκφράσει αυτή την ιδέα με μη ιδεοκρατικό τρόπο, χωρίς νά υποθέσει καμμία ύπερβατικότητα του έγώ προς την φύση. Ό άνθρωπος καθιστā τά πάντα άντικείμενό του, περιλαμβανομένου του έαυτού του, μετατρέπει σε ύλικό τής ζωής του όλη την ύφήλιο, δηλαδή σκέφτεται και εργάζεται. Άλλά τó κάμνει αυτό ένω είναι ένα ζώο μεταξύ άλλων. Άρα ό άνθρωπος είναι τó γένος και τó είδος, ή ουσία όλων τών έμβιων όντων που υπάρχει ως ένα έμβιο όν.

Ό άνθρωπος είναι άπέναντι στα άλλα ζώα ό,τι μās είπε πώς είναι ή δημοκρατία

ἀπέναντι στὰ ἄλλα πολιτεύματα. Ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ ἀνώτερο πολίτευμα, γιατί ἡ ἰδιαίτερη ὑπαρξή της ἐκφράζει τὰ γενικὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν πολιτευμάτων, ἔτσι κι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀνώτερο ζῶο, γιατί ἡ ἰδιαίτερή του ὑπαρξη ἐκφράζει τὰ γενικὰ γνωρίσματα τῶν ἐμβίων. Ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ μόνο ἐλεύθερο πολίτευμα γιατί θέτει τὴν προϋπόθεση τῶν πολιτευμάτων, τὴν συναίνεση, ἤτοι τὴν ἐλευθερία τῶν πολιτῶν ποὺ καλοῦνται νὰ συναίνεσουν, ἔτσι κι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο ἐλεύθερο ζῶο, γιατί θέτει τὴν προϋπόθεση τῶν ἐμβίων, τὴν ἰκανότητα νὰ ἐξαντικειμενικεύουν τὸν κόσμο, νὰ τὸν χρησιμοποιοῦν πρὸς ὄφελός τους, ἄρα νὰ εἶναι ἐλεύθερα ἀπὸ αὐτόν. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις, τὸ γενικὸ δὲν εἶναι ὑπερβατικὸ πρὸς τὸ ἐπιμέρους, πρὸς τὸ ὑπάρχον, καὶ ἐν τούτοις ὑπάρχει. Δὲν ὑπάρχει καμμία ἰδεαλιστικὴ ὑπερβατικότητα, οὔτε ὅμως ἄρνηση τῆς ἐλευθερίας, ὅπως στίς συνήθεις, «χυδαῖες» ἐκδοχὲς τοῦ ὑλισμοῦ. – Τὸ σημαντικὸ σχετικὸ κείμενο λέει:

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα γενολογικὸ ὄν, ὄχι μόνον ἐφ' ὅσον καθιστᾷ ἀντικείμενό του τὸ γένος, πρακτικὰ καὶ θεωρητικὰ, τόσο τὸ δικό του ὅσο κι αὐτὸ τῶν ὑπόλοιπων πραγμάτων, ἀλλὰ –κι αὐτὸ εἶναι μόνο μιὰ ἄλλη ἔκφραση γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα– καὶ ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του ὡς στὸ παρόν, ζωντανὸ γένος, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του ὡς σὲ ἓνα καθολικὸ, ἄρα ἐλεύθερο ὄν [Wesen, ποὺ στὰ γερμανικὰ σημαίνει καὶ «οὐσία»].²⁷

Αὐτὸ σημαίνει ὅμως ὅτι ἡ ἀποξενωμένη ἐργασία χωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γένος, ἡ παρουσία τοῦ ὁποῖου μέσα στὴν ἀτομικότητά του συνιστᾷ τὴν ἐλευθερία ὡς χαρακτηριστικὸ τοῦ δικοῦ του ζωικοῦ εἶδους. Ὅποτε ἡ ἐκμετάλλευση ἐμφανίζεται ὡς ἀντιστροφή τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἀτομικῆς ζωῆς στὴν ζωὴ τοῦ γένους, ποὺ ἐν τούτοις ἐκφράζεται στὴν ἐργασία: «Ἡ ἀποξενωμένη ἐργασία [...] πρῶτον ἀποξενώνει τὴν γενολογικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀτομικὴ ζωὴ», δηλαδὴ τίς ἀποσυνδέει τὴν μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, «καὶ δεύτερον, καθιστᾷ τὴν δεύτερη ὡς πρὸς τὴν ἀφαίρεσή της» –δηλαδὴ ἔτσι ὅπως ὑπάρχει ὅταν εἶναι ἀποσυνδεδεμένη ἀπὸ τὴν πρώτη– «σκοπὸ τῆς πρώτης, ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν ἀφηρημένην κι ἀποξενωμένην τῆς μορφῆς» –δηλαδὴ ἀποσυνδεδεμένη κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν δεύτερη.²⁸ Συγκεφαλαιώνοντας:

Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει ἓνα ζωικὸ εἶδος, τὸ χαρακτηριστικὸ του ὡς γένους, ἔγκειται στὸ εἶδος ζωτικῆς δραστηριότητος, χαρακτηριστικὸ τοῦ γένους ἄνθρωπος εἶναι δὲ ἡ ἐλεύθερη συνειδητὴ δραστηριότητα. [...] Ἡ συνειδητὴ ζωτικὴ δραστηριότητα διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἄμεσα ἀπὸ τὴν ζωώδη ζωτικὴ δραστηριότητα. [...] Δηλαδὴ εἶναι μόνο ἓνα συνειδητὸ ὄν [...]. Μόνο γι' αὐτὸ ἡ δραστηριότητά του εἶναι ἐλεύθερη δραστηριότητα. Ἡ ἀποξενωμένη ἐργασία ἀντιστρέφει τὴν ἀναφορὰ ὡς ἐξῆς: Ὁ ἄνθρωπος, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἓνα συνειδητὸ ὄν, καθιστᾷ τὴν ζωτικὴν του δραστηριότητα, τὴν οὐσία του, ἓνα μέσον γιὰ τὴν ὑπαρξή του.²⁹

Ἄντι νὰ θέτει τὴν ὑπαρξή του στὴν ὑπηρεσία τῆς οὐσίας του, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συνειδητὴ δραστηριότητα, θέτει τὴν οὐσία του στὴν ὑπηρεσία τῆς ὑπαρξῆς του. Σὲ ἀπλὰ ἑλληνικά: Ἄντι νὰ ζεῖ γιὰ νὰ δρᾷ ἐλεύθερα, γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία του, καταναλώνει τὴν εὐφυΐα του κι ὅλη τὴν ἐλεύθερη δραστηριότητά του μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐπιβιώσει. Ἔτσι ὅμως ἔχουμε ἤδη μεταβεῖ ἀπὸ τὴν ἀποξένωση στὴν αὐτοαποξένωση. Μὲ ἀπλὰ λόγια, ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση, ποὺ ἀπαιτεῖ τὸν χωρισμὸ μου ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας μου καὶ προϋποθέτει τὴν ξένη ἰδιοκτησία τῶν μέσων μὲ τὰ ὁποῖα ἐργάζομαι, στὴν καταπίεση, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸν χωρισμὸ ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ τὴν ἴδια τὴν «ἀνθρώπινη οὐσία» μου.³⁰

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν αὐτοαποξένωση ἢ αὐτοαλλοτρίωση στὴν κυριαρχία διατηρεῖ ἀμιγῶς φιλοσοφικὰ χαρακτηριστικὰ στὸν νεαρὸ Μάρξ, ἐνῶ θὰ ἀποκτήσει πιὸ καθαρὰ

οικονομικό χαρακτήρα αργότερα. Αυτή η όφθαλμοφανής διαφορά έδωσε έρεισμα στην θέση του Άλτουσσέρ σύμφωνα με την όποία ό Μάρξ παραμένει φιλόσοφος έδω και θα γίνει έπιστήμονας μετά την *Γερμανική ιδεολογία*, σέ ένα χρόνο από τώρα.³¹

Βάσει τής άρχής ότι «γενικά κάθε αναφορά πού έχει ό άνθρωπος πρός τον έαυτό του πραγματώνεται μόνον άπαξ και έκφρασθει στό πώς αναφέρεται ό άνθρωπος πρός τους άλλους ανθρώπους»,³² ή «ανάλυση» τής «έννοιας» τής «άποξενωμένης, άλλοτριωμένης έργασίας»³³ πού προηγήθηκε όδηγεϊ τον Μάρξ στό συμπέρασμα ότι «τό ξένο όν στό όποιο άνήκει ή έργασία και τό προϊόν τής έργασίας, στην ύπηρεσία του όποιου βρίσκεται ή έργασία και για την άπόλαυση του όποιου ύπάρχει τό προϊόν τής έργασίας, δέν μπορεί παρὰ νά είναι ό ίδιος ό άνθρωπος», όχι οι θεοί ούτε ή φύση.³⁴ Συνεπώς *ή έξουσία επί των ανθρώπων άνήκει στον ιδιοκτήτη*, τον «κεφαλαιοκράτη ή πώς άλλιώς θέλουμε νά πούμε τον κυρίαρχο τής έργασίας», τον *Arbeitsherr*.³⁵ *Η ιδιοκτησία είναι τό άλλο όνομα τής έξουσίας*, είναι συνέπεια, όχι αιτία τής άποξενωμένης έργασίας: «Η ανάλυση τής έννοιας τής άποξενωμένης έργασίας δείχνει ότι, ένω ή άτομική ιδιοκτησία έμφανίζεται ως λόγος ύπαρξης, ως αιτία τής άλλοτριωμένης έργασίας, είναι πολλω̄ μάλλον μιὰ συνέπεια τής τελευταίας, όπως και οι θεοί δέν είναι *καταγωγικά* ή αιτία αλλά τό άποτέλεσμα τής ανθρώπινης διανοητικής σύγχυσης». Ανεξαρτήτως του άν «ή αναφορά μεταπίπτει αργότερα σέ άλληλεπίδραση».³⁶ Η έκμετάλλευση (άποξενωμένη έργασία) κι ή καταπίεση (ή έξουσία του ιδιοκτήτη) άλληλοενισχύονται, άπαξ και ύπάρχουν και οι δύο, αλλά πρώτη αιτία είναι ή έκμετάλλευση. *Ο έργασιακός χωρισμός έξηγεϊ τον χωρισμό τής έξουσίας και έτσι την έσχατη άκραία του μορφή, τον χωρισμό τής κοινωνίας πολιτών από τό κράτος*.

Πράγματι, οι αντίφάσεις πού άνιχνεύονται από τον Μάρξ στην πολιτική οικονομία άποδίδονται από τον ίδιο στην πραγματικότητα πού αυτή περιγράφει, ή όποία είναι *zerrissene*,³⁷ πού σημαίνει *διχασμένη* και σέ κατάσταση *σπαραγμού*, όπως στην *Φαινομενολογία του νοῦ* του Έγκελου ό κόσμος πού προηγείται τής Έπανάστασης. Με την διαφορά ότι ή Έπανάσταση πού αίρει τον σπαραγμό είναι στον Έγελο ή γαλλική, πού κατανοείται ως *πολιτική* από τους πρωταγωνιστές της και τον ίδιο τον Έγελο, ένω ή Έπανάσταση πού θα λύσει, κατά τον Μάρξ, τον σπαραγμό πού όφείλεται στην άλλοτριωμένη έργασία, θάναι μιὰ επανάσταση πού θα άρει την άτομική ιδιοκτησία, θα φέρει την κοινοκτημοσύνη ή άλλως «κομμουνισμό», μιὰ *κοινωνική επανάσταση*.

Η Κομμούνα των Παρισίων

Η αντίφαση τής κοινωνίας πρός τον έαυτό της όφείλεται στην άλλοτριωμένη έργασία ή στην άτομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, όπως θα έκφράσει στην συνέχεια ό Μάρξ την ίδια ιδέα. Αυτή την αντίφαση έκφράζουν οι αντίφάσεις πού διέπουν τό χωριστό κράτος ως κράτος αντιπροσώπων τής κοινωνίας. Στο κοινωνικό επίπεδο θα λυθει ή αντίφαση. *Η επανάσταση θ' αλλάξει την κοινωνία, έτσι θ' αλλάξει την μορφή και τής πολιτικής*. Αυτό συνέβη τό 1871 στό Παρίσι για δύομισι μήνες. Το πολιτικό ιδανικό του Μάρξ τότε άποκρυσταλλώνεται. Συνεχίζει νά πιστεύει ότι ή άλλαγή τής κοινωνίας άπαιτεί την κατάκτηση τής πολιτικής έξουσίας, αλλά μόνον ως «μοχλός» για την θεμελιώδη άλλαγή, πού είναι ή άλλαγή τής κοινωνίας. – Το κείμενο για την Κομμούνα γράφτηκε πριν την ήττα και τις μαζικές σφαγές των μελών της.

Άφ' ότου παραμερίσθηκαν ό μόνιμος στρατός και ή άστυνομία, τα εργαλεία τής ύλικής δύναμης τής παλαιάς διακυβέρνησης, ή Κομμούνα προχώρησε άμέσως στό σπάσιμο του

πνευματικού έργαλείου καταπίεσης, τῆς δύναμης τῶν παπάδων. [...] Ἔτσι ὄχι μόνο ἔδωσε πρόσβαση στήν σχολική παιδεία στόν καθένα, ἀπελευθέρωσε κίόλας τήν ἐπιστήμη τήν ἴδια ἀπό τὰ δεσμὰ πού τῆς ἐπέβαλαν ἡ ταξική προκατάληψη κι ἡ κυβερνητική ἐξουσία.

Οἱ δικαστικοὶ λειτουργοὶ ἔχασαν τήν φαινομενική ἐκείνη ἀνεξαρτησία, πού χρησίμευε μόνο στό νά κρύβει τήν ὑποταγή τους σέ ὅλες τις διαδοχικές κυβερνήσεις [...]. Στό ἐξῆς, ὅπως ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι δημόσιοι ὑπάλληλοι, θά ἐκλέγονταν, θά λογοδοτοῦσαν καί θάσαν ἀνακλητοί.

Ὁ παρισινὸς δῆμος θά χρησίμευε αὐτονοήτως ὡς πρότυπο γιά ὅλα τὰ μεγάλα βιομηχανικά κέντρα τῆς Γαλλίας. Ἐπαξ καί ἡ δημοτική κατάσταση πραγμάτων εἰσαγόταν στό Παρίσι καί στὰ δευτερεύοντα κέντρα, ἡ παλιά συγκεντρωτική διακυβέρνηση θά ὑποχωροῦσε ἀναγκαστικά καί στίς ἐπαρχίες πρὸς ὄφελος τῆς αὐτοδιακυβέρνησης τῶν παραγωγῶν. Ἐνα σύντομο σχεδίασμα τῆς ἐθνικῆς ὀργάνωσης, πού ἡ Κομμούνια δὲν εἶχε τὸν χρόνο νά ἐπεξεργασθεῖ περαιτέρω, λέει ρητὰ ὅτι ἡ ἴδια θάταν ἡ πολιτική μορφή καί τοῦ μικρότερου ἀκόμη χωριοῦ κι ὅτι μιὰ ἐθνοφρουρὰ συντομότατης θητείας θ' ἀντικαθιστοῦσε τὸν μόνιμο στρατὸ στήν ὑπαιθρο. Οἱ ἀγροτικές κοινότητες κάθε νομοῦ θά διαχειρίζονταν τις κοινὲς ὑποθέσεις τους μὲ μιὰ συνέλευση ἀντιπροσώπων (Abgeordneten) στήν πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ, οἱ δὲ συνελεύσεις νομῶν θάστελναν μὲ τήν σειρά τους ἀντιπροσώπους στήν ἐθνική ἐπιτροπή (Nationaldelegation) στό Παρίσι· οἱ ἀντιπρόσωποι θάσαν ἀνακλητοὶ ἀνὰ πάσα στιγμή καί δεσμευμένοι ἀπὸ τις συγκεκριμένες ὁδηγίες τῶν ἐκλεκτόρων τους. Οἱ λιγοστὲς ἀλλὰ σημαντικὲς λειτουργίες πού θ' ἀπέμεναν τότε ἀκόμη γιά μιὰ κεντρική κυβέρνηση δὲν θά καταργοῦνταν [...] ἀλλὰ θ' ἀνατίθεντο σέ λειτουργοὺς δημοτικούς, πού σημαίνει αὐστηρὰ ὑποχρεωμένους νά λογοδοτοῦν. Ἡ ἐνότητα τοῦ ἔθνους δὲν θά θραυόταν, ἀλλὰ τούναντίον θά ὀργανωνόταν μέσῳ τῆς κατὰ δήμους ὀργάνωσης (Kommunalverfassung)· θά γινόταν ἐνεργὸς πραγματικότητα διὰ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ τῆς κρατικῆς ἐκείνης ἐξουσίας πού παρουσιαζόταν ὡς ἐνσάρκωση τῆς ἐνότητας αὐτῆς, ἀλλὰ ἤθελε νά εἶναι ἀνεξάρτητη καί ἀνώτερη ἐναντι τοῦ ἔθνους, ἐνῶ ἦταν μόνον μιὰ παρασιτική ἔκφυση ἐπάνω στό σῶμα του. Ἐνῶ προεῖχε ν' ἀποκοποῦν τὰ μόνο καί μόνο καταπιεστικά ὄργανα τῆς παλαιότερης κυβερνητικῆς ἐξουσίας, οἱ νόμιμες λειτουργίες της θ' ἀποσποῦνταν ἀπὸ μιὰ ἐξουσία πού ἀξίωρε νά ὑπέρκειται τῆς κοινωνίας καί θ' ἀποδίδονταν στοὺς λογοδοτοῦντες ὑπαλλήλους τῆς κοινωνίας. Ἡ καθολική ψήφος, ἀντὶ ν' ἀποφασίζει μιὰ φορὰ κάθε τρία ἢ ἕξι χρόνια ποῖο μέλος τῆς ἄρχουσας τάξης θά ἐκπροσωπήσει καί θά ποδοπατήσει (ver- und zertreten) τὸν λαὸ στήν βουλή, θά χρησίμευε στόν συντεταγμένο σὲ δήμους λαὸ ὅπως ἡ ἀτομική ψήφος χρησιμεύει σὲ κάθε ἄλλο ἐργοδότη γιά νὰῦρει στήν δουλειά του ἐργάτες, ἐπιστάτες καί λογιστὲς.³⁸

Ὁ Μάρξ ἔρχεται ἔτσι πολὺ κοντὰ στίς θέσεις τῶν ἀναρχικῶν ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ, πού ἦταν ἤδη κοινός, ἀλλὰ καί ὡς πρὸς τὰ μέσα. Ἡ ἄποψη τοῦ Μπακούνιν ἦταν ὡστόσο ὅτι, γιά νά ἐπιτευχθεῖ ὁ κοινὸς σκοπός, «ὁ ἐλεύθερος συνεταιρισμὸς κι ὁμοσπονδία τῶν ἐργατῶν, πρῶτα στοὺς συνεταιρισμοὺς, ἔπειτα στοὺς δήμους, στίς περιοχές, στὰ ἔθνη, τέλος, σὲ μιὰ μεγάλη διεθνή καί παγκόσμια ὁμοσπονδία», γιά νά ἐπέλθει ἡ ἐλεύθερη κοινωνία «βασισμένη ἀποκλειστικά στήν ὀργάνωση τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας», ὑπάρχουν «δύο μέθοδοι», ἡ νὰ κατακτηθεῖ ἡ νὰ καταστραφεῖ τὸ κράτος.³⁹ Καὶ ὄντως ὁ Μάρξ πιστεύει, ὅπως διαβάσαμε, ὅτι ἡ κεντρική ἐξουσία δὲν πρέπει νά καταργηθεῖ. Πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ ἐναντία στήν κυρίαρχη κοινωνική ομάδα πού χρησιμοποιοῦσε τὸ παλαιὸ κράτος πρὸς ὄφελός της. Ἀνήκει στοὺς «κομμουνιστὲς» καί «ιακωβίνους» πού ἐχθρεύεται ὁ Μπακούνιν, θεωρεῖ ὅτι ἡ κατάκτηση τοῦ κράτους θά φέρει τήν κοινωνική ἰσότητα καί ὡς ἐπίπτωσή της τήν καταστροφή τοῦ κράτους:

Ἡ πολλαπλότητα ἐρμηνειῶν πού ὑπέστη ἡ Κομμούνια καί ἡ πολλαπλότητα συμφερόντων πού θεώρησαν ὅτι ἐκφράζονται ἀπὸ τήν Κομμούνια ἀποδεικνύουν ὅτι ἦταν μιὰ πέρα ὡς πέρα διευρύνσιμη πολιτική μορφή, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες μορφὲς διακυβέρνησης εἶχαν κατ' οὐσίαν ὑπάρξει καταπιεστικὲς. Τὸ ἀληθινὸ μυστικὸ της ἦταν τὸ ἐξῆς: Ἦταν οὐσιαστικά

διακυβέρνηση τῆς ἐργατικῆς τάξης, προϊόν τοῦ ἀγώνα τῆς δημιουργικῆς τάξης ἐναντι τῆς κτητικῆς· ἡ πολιτικὴ μορφή, ποὺ ἐπιτέλους ἀνακαλύφθηκε, ὑπὸ τὴν ὁποία εἶναι ἐφικτὴ ἡ οἰκονομικὴ χειραφέτηση τῆς ἐργασίας.

Δίχως τὸν τελευταῖο ὄρο, ἡ κατὰ δήμους ὀργάνωση (Kommunalverfassung) ἦταν κάτι τὸ ἀδύνατο καὶ μιὰ ἀπάτη. Δὲν μπορεῖ ἡ πολιτικὴ κυριαρχία τοῦ παραγωγοῦ νὰ ὑφίσταται πλὰι στὴν διαιώνιση τῆς κοινωνικῆς ὑποδούλωσής του. Συνεπῶς ἡ δημοτικὴ ὀργάνωση (Kommune) θὰ χρησίμευε ὡς μοχλὸς γιὰ ν' ἀνατραποῦν τὰ οἰκονομικὰ θεμέλια στὰ ὁποῖα στηρίζεται ἡ ὑπόσταση τῶν τάξεων καὶ ἄρα ἡ ταξικὴ κυριαρχία. Ἄπαξ καὶ χειραφετεῖται ἡ ἐργασία, κάθε ἄνθρωπος γίνεται ἐργαζόμενος καὶ ἡ παραγωγικὴ ἐργασία παύει νὰ εἶναι ἡ ιδιότητα μιᾶς τάξης.⁴⁰

Ὅτι στὰ μάτια τοῦ Μάρξ ἡ Κομμούνια μᾶς προσφέρει ἓνα πρότυπο ὑποδειγματικῆς δημοκρατίας καὶ συνάμα εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τῶν ἐργατῶν δὲν εἶναι ἀντιφατικὲς θέσεις. Ὁ χωρισμὸς τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν κοινωνία, τὸ ὅτι ὅλοι εἶναι κατὰ τὸν νόμο ἴσοι ἐνώπιόν του, ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι στὴν ὑπηρεσία μιᾶς ἐπιμέρους κοινωνικῆς ομάδας καθὼς διέπεται ἀπὸ γενικὲς ἀρχές ποὺ ἰσχύουν γιὰ ὅλους, αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν ὁ μόνος πραγματικὰ ἀποτελεσματικὸς τρόπος γιὰ νὰ εὐνοεῖ τὸ κράτος τὴν κοινωνικὴ ομάδα τῶν κεφαλαιοκρατῶν, καὶ γιὰ νὰ εἶναι συνεπῶς στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς τάξης. Οἱ ἀστοὶ κυριαρχοῦν στὴν κοινωνία, ἀρκεῖ νὰ γίνονται σεβαστοὶ γενικοὶ κανόνες προστασίας τῆς ιδιοκτησίας. Προηγούμενες ἄρχουσες τάξεις κυριαρχοῦσαν κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ δίχως χωρισμὸ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐπιπέδου, διότι δὲν στηρίζονταν σὲ γενικοὺς κανόνες ἀλλὰ σὲ διάκριση κοινωνικῶν θέσεων, σὲ νόμους γιὰ νομοκατεστημένες τάξεις, δηλαδὴ γιὰ κοινωνικὲς ομάδες οἱ ὁποῖες ὀρίζονταν μὲ πολιτικοὺς ὄρους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς τάξεις στὸν καπιταλισμὸ, ποὺ ὀρίζονται μόνον μὲ κοινωνικοὺς ὄρους, οἰκονομικούς. Κάτι τέτοιο ἰσχύει γιὰ τὴν πολιτικὴ κυριαρχία τῶν ἐργαζομένων: Ἡ ἀντικατάσταση τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας ἀπὸ τὴν ἄμεση εὐνοεῖ ὡς τέτοια τοὺς ἐργαζόμενους, οἱ ὁποῖοι πλειοψηφοῦν.

Μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς λογικὴ ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦσε ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ πολίτευμα τῶν φτωχῶν: ἐν ταῖς δημοκρατίαις συμβαίνει κυριωτέρας εἶναι τοὺς ἀπόρους τῶν εὐπόρων, πλείους γάρ εἰσι, κύριον δὲ τὸ τοῖς πλείοσι δόξαν.⁴¹ Στὴν ὀλιγαρχία κυριαρχοῦν οἱ πλούσιοι ἀποκλείοντας τοὺς φτωχοὺς ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ὅπως τὸν καιρὸ τοῦ Μάρξ στὶς ἀντιπροσωπευτικὲς δημοκρατίες, ποὺ ἦσαν τιμοκρατικὲς. Στὴν δημοκρατία, οἱ πλούσιοι δὲν ἀποκλείονται θεσμικά, μειοψηφοῦν, κυριαρχοῦν οἱ φτωχοὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς γενικῶν κανόνων, τῆς ἰσότητος. Ἄρα ἡ κυριαρχία μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας συμπίπτει μὲ τὴν ἰσχύ γενικῶν κανόνων ὄχι μόνον στὴν περίπτωσι τῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τάξης ἀλλὰ καὶ τῆς ἐργατικῆς. Στὴν πρώτη περίπτωσι ἡ κυριαρχία γενικῶν κανόνων εἶναι μάλιστα ἐν τέλει ψευδεπίγραφη (καταστρατηγεῖται λόγῳ κοινωνικῆς ἀνισότητος), ἐνῶ στὴν δευτέρη περίπτωσι εἶναι (θὰ πρέπει λογικὰ νὰ εἶναι) πραγματικὴ.

Τὸ πρόβλημα, ποὺ ἤδη φαίνεται καθαρὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μάρξ, εἶναι ὅτι ἡ καθολικὴ ψῆφος δὲν λύνει τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα. Πέραν τῆς προσωρινῆς ἐπικράτησι τῆς καθολικῆς ψήφου στὴν Γαλλία τὸ 1848, ὑπάρχουν κράτη ὅπου αὐτὴ ἰσχύει μόνιμως, ἡ Ἑλβετία καὶ οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες, συνεπῶς ἡ ἀπαίτησι τῆς εἰσαγωγῆς τῆς στὴν Γερμανία δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ χαρακτηρισθεῖ ἓνα πολιτικὸ πρόγραμμα «σοσιαλιστικόν», λέει ὁ Μάρξ τὸ 1875 ἀσκώντας κριτικὴ στὸ πρόγραμμα τοῦ γερμανικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος.⁴² Ἡ λύσι ποὺ προκρίνει ἀκόμη τότε εἶναι ὡστόσο ἡ ὑπαγωγή τοῦ κράτους στὴν κοινωνία, μιὰ μορφή ἄμεσης δημοκρατίας: «Ἡ ἐλευθερία συνίσταται στὸ νὰ μεταμορφωθεῖ τὸ κράτος ἀπὸ ἀνώτερο σὲ ὀλωσδιόλου κατώτερο τῆς κοινωνίας ὄργανο». ⁴³ Αὐτὸ εἶναι ποὺ ὁ Μάρξ ὀνομάζει «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου». ⁴⁴

Ἔχει χυθεῖ πολὺ μελάνι σχετικὰ μὲ τὸ νόημα ποὺ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σ' αὐτὴ τὴν «ταξικὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου» ὡς «ἀναγκαῖο μεταβατικὸ σημεῖο πρὸς τὴν ἀπαλοιφὴ τῶν ταξικῶν διαφορῶν γενικῶς».⁴⁵ Ὁ Μάρξ δὲν ἐξήγησε κάπου τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ μ' αὐτὸ τὸν ὄρο. Ἔνα φαίνεται βέβαιο, σίγουρα δὲν ἐννοεῖ τὴν δικτατορία ἐνὸς κόμματος ἀλλ' ἓνα πολίτευμα πιὸ δημοκρατικὸ ἀπὸ τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία, ὅπως ἔλεγε ἡ Λούξεμπουργκ ἀσκώντας κριτικὴ στὸν Λένιν.⁴⁶ Καὶ ὅτι, συνεπῶς, δὲν ἐννοεῖται ἐδῶ ἡ δικτατορία ὡς ἀντίθετο τῆς δημοκρατίας, ὅπως τονίζει ἐπὶ μακρὸν ἡ ἴδια, κάτι τὸ ὁποῖο συσκοτίσθηκε ἀπὸ τὴν μετέπειτα ἱστορία, ὅπως δείχνει τὸ βιβλίο τοῦ 1976 τοῦ γάλλου μαρξιστῆ φιλοσόφου Μπαλιμπάρ περὶ τοῦ θέματος.⁴⁷

Τὸ προσὸν νὰ πατᾶ στὴν ἐφαρμογὴ γενικῶν ἀρχῶν, τὸ διέθετε ἤδη ἡ κυριαρχία τῶν ἀστῶν ἐναντι αὐτῆς τῶν εὐγενῶν. Ἡ ἐφαρμογὴ γενικῶν κανόνων περιοριζόταν ὅμως σ' ἓνα πλαίσιο χωρισμοῦ κοινωνίας καὶ κράτους, ποὺ προϋπέθετε τὸν ἐσώτερο διχασμὸ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας, τὴν ἀποξενωμένη ἐργασία, ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ τὸ 1844, γιὰ νὰ περιγράψει τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ βασικοῦ δεδομένου τῆς κοινωνίας μας ποὺ θὰ περιγραφεῖ στὸ *Κεφάλαιο* ὡς χωρισμὸς τοῦ παραγωγοῦ ἀπὸ τὰ μέσα παραγωγῆς, ὡς μὴ κατοχὴ τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους.

Ἡ ἐφαρμογὴ γενικῶν κανόνων χωρὶς χωρισμὸ κοινωνίας καὶ κράτους λειτουργεῖ αὐτομάτως ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων. Τότε βέβαια θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι στὴν κοινωνία τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα δὲν συγκρούονται ἐξ ὀρισμοῦ μὲ τὸ γενικό. Ἀλλὰ τὸ ἰδιαίτερο συμφέρον τῶν ἐργαζομένων, ὄντας ἐκ φύσεως συλλογικό, ταυτίζεται πιὸ εὐκόλα μὲ τὸ γενικό, ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ στὴν δημοσιευμένη *Εἰσαγωγή* στὴν κριτικὴ τοῦ Ἑγκελου, ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἰδιαίτερου συμφέροντος τῶν κεφαλαιοκρατῶν θέλει ἓνα κράτος ποὺ περιορίζεται στὸ νὰ τηρεῖ τοὺς ὄρους τῆς σύγκρουσης ἰδιαίτερων συμφερόντων, ἄρα μένει *χωριστό*, δὲν παρεμβαίνει στὴν σύγκρουση αὐτή.

Ἡ ἄρση τοῦ χωρισμοῦ κοινωνίας καὶ κράτους ἔδωσε ψευδῶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ Κομμούνια ἤθελε νὰ ἐπιστρέψει σὲ μιὰ προαστικὴ μορφή ὀργάνωσης. «Παρανόησαν τὴν ἀντίθεση τῆς Κομμούνιας πρὸς τὴν κρατικὴ ἐξουσία», διότι, λέει ὁ Μάρξ:

Ἡ συνήθης μοῖρα νέων ἱστορικῶν δημιουργημάτων εἶναι νὰ τὰ παρανοοῦν θεωρώντας τα ἀντίγραφα παλαιότερων μορφῶν κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς καὶ νεκρῶν, μὲ τις ὁποῖες μοιάζουν σὲ κάποιον βαθμὸ. Ἔτσι αὐτὸς ὁ νέος δήμος (Kommune), ποὺ θραύει τὴν νεώτερη κρατικὴ ἐξουσία, θεωρήθηκε ἀναβίωση τῶν μεσαιωνικῶν δήμων.⁴⁸

Ὅλο τὸ ἐγχείρημα κατάργησης τῆς κεφαλαιοκρατίας θὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἀπὸ τὸν Μάρξ Βέμπερ ὡς ἀπόπειρα ἐπιστροφῆς σὲ μιὰ προνεωτερικὴ μορφή κοινωνίας. Ἀλλὰ τὸ θεωρητικὸ ἐγχείρημα τοῦ Μάρξ στοχεύει μᾶλλον σὲ μιὰ κριτικὴ θεωρία, ἱκανὴ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ *καινούργιο*, ποὺ θὰ *προκύψει* στὴν *πράξη*, ὄχι ὡς ἐφαρμογὴ κάποιας ἔτοιμης στὴν θεωρία οὐτοπίας.⁴⁹ Ἐδῶ βρίσκεται ἡ μεγάλη ἀντιπαράθεση. Συνήθως θεωρεῖται ὁ Μάρξ ὑπερβολικὰ συστηματικὸς κι ὁ Βέμπερ ἀνοιχτὸς στὰ ἀπρόβλεπτα. Θεωρῶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἄποψη ἀντιστρέφει τὰ πραγματικὰ δεδομένα.

1. Spinoza, *Tractatus politicus*, εἰς *Opera*, ἐπ. C. Gebhardt, Winter, Χαϊδελβέργη 1925, τ. 3· Σπινόζα, *Πολιτικὴ πραγματεία*, Πατάκης, Ἀθήνα 1996.
2. Andrew Levine, *The General Will*. Rousseau, Marx, Communism, CUP, Καίμπριτζ 1993· Ἀντρίου Λεβίν, *Ἡ γενικὴ βούληση*. Ρουσσώ, Μάρξ, Κομμουνισμός,

Στάχυ, Ἀθήνα 2000.

3. *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, MEW 1, 231.
4. MEW 1, 231.
5. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 1807, κεφ. Ζ', *Gesammelte Werke*, τ. 9, Meiner, Φραγκφούρτη 1988· Ἑγκελος, *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*, Ἑστία, Ἀθήνα

- 2007.
6. *Katà Mārkon*, Β', 27.
 7. *MEW* 1, 231.
 8. *MEW* 1, 230-231.
 9. C. Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 1932· Κ. Σμίττ, *Ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ*, Κριτική, Ἀθήνα 1988, 2009.
 10. Montesquieu, *De l'esprit des lois*, 1748· Μοντεσκιέ, *Τὸ πνεῦμα τῶν νόμων*, 2 τ., Γνώση, Ἀθήνα 1994.
 11. Ὡς πρὸς τὸν Ἔγελο, τὴν πρώτη σύγκριση ὑποστήριξε ὁ Βέιγ, στὰ μέσα τοῦ κ' αἰώνα, τὴν δεύτερη, ἐναντίον του, ὁ Μπουρζουά, στὰ τέλη τοῦ αἰώνα: É. Weil, *Hegel et l'État*, ὁ.π. B. Bourgeois, «Le prince hégélien», 1979, εἰς *Études hégéliennes*, PUF, Παρίσι 1992, σ. 207-238.
 12. Rousseau, *Du contrat social*, ὁ.π., σ. 405, 406-407, 429-430.
 13. Hegel, *Grundlinien*, ὁ.π., σ. 478· μτφ. σ. 318.
 14. *MEW* 1, 328.
 15. *MEW* 1, 328-329.
 16. *Pariser Manuskripte*, *MEGA* I 3, 85.
 17. *MEGA* I 3, 86.
 18. *MEGA* I 3, 85.
 19. *MEGA* I 3, 86.
 17. *MEGA* I 3, 82-83.
 18. Lukács, «Vorwort (1967)», *Geschichte und Klassenbewußtsein*, ὁ.π., σ. 26.
 19. *MEGA* I 3, 83-84.
 20. *MEGA* I 3, 83.
 21. Smith, *Inquiry*, ὁ.π. J. Locke, *Two Treatises of Government*, 1690, Dent, Λονδίνο-Μελβούρνη-Τορόντο 1924· Τζ. Λόκ, *Δεύτερη πραγματεία περὶ κυβερνήσεως*, μτφ. Π. Κιτρομηλίδης, Γνώση, Ἀθήνα 1990, § 27.
 22. *MEGA* I 3, 43-44.
 23. *MEGA* I 3, 45.
 24. Ὁ.π.
 25. Ὁ.π.
 26. *MEGA* I 3, 47.
 27. *MEGA* I 3, 87.
 28. Ὁ.π.
 29. *MEGA* I 3, 88.
 30. *MEGA* I 3, 89.
 31. L. Althusser, *Pour Marx*, Maspero, Παρίσι 1965· *Γιὰ τὸν Μάρξ*, Γράμματα, Ἀθήνα 1978.
 32. *MEGA* I 3, 89.
 33. *MEGA* I 3, 90.
 34. Ὁ.π.
 35. *MEGA* I 3, 91.
 36. *MEGA* I 3, 91-92.
 37. *MEGA* I 3, 109.
 38. *Der Bürgerkrieg in Frankreich. 1871*, *MEW* 17, 339-340.
 39. M. Bakounine, «La Commune de Paris et la notion de l'État», εἰς *De la guerre à la Commune*, ἐκλ., Anthropos, Παρίσι 1972, σ. 405-423, ἐδῶ σ. 408, 410, 415· Μ. Μπακούνιν, *Ἡ παρισινὴ Κομμούνια καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κράτους*, Ἐλευθέρος τύπος, Ἀθήνα χ.χ., σ. 11-32, ἐδῶ σ. 13, 18, 24.
 40. *MEW* 17, 342.
 41. Aristotelis, *Politica*, ἐπ. W.D. Ross, OUP, Ὁξφόρδη 1957· Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα χ.χ., 1317 b 8-10.
 42. *Kritik des Gothaer Programms*, *MEW* 19, 17-18.
 43. *MEW* 19, 16.
 44. *MEW* 19, 17.
 45. *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850*, *MEW* 7, 90.
 46. Luxemburg, *Russische Revolution*, ὁ.π.
 47. É. Balibar, *Sur la dictature du prolétariat*, Maspero, Παρίσι 1976· Ἐ. Μπαλιμπάρ, *Γιὰ τὴν δικτατορία τοῦ προλεταριάτου*, Ὁδυσσεύς, Ἀθήνα 1978.
 48. *Der Bürgerkrieg in Frankreich. 1871*, *MEW* 17, 340-341.
 49. *MEW* 17, 342.